

Verslag

Rondetafelgesprek van 17 oktober 2012 over de toekomst van NME en EDO in Vlaanderen

Het verslag is een vrij letterlijke weergave van wat er tijdens het rondetafelgesprek gezegd werd door de deelnemers.

Verslag rondetafelgesprek NME/EDO

Minaraad, 17 oktober 2012

Deelnemers: Katrien Boeraeve (Plattelandsklassen vzw/Boerenbond), Jelle Boeve-de Pauw (UA), Liesbeth Cleynhens (Natuurpunt), Annelies De Graeve (De Milieuboot vzw), Wouter De Jonkeere (Provincie West-Vlaanderen), Ignace Decancq (Minaraad), Anke Geeraerts (Minaraad), Gerd Goris (PIME), Jos Gysels (Natuurpunt Educatie), Dries Kools (Educatiecentrum De Vroente), Jürgen Loones (Vlaamse overheid – dept. LNE), Wim Mestdagh (Provincie West-Vlaanderen), Jessica Minten (Provincie Antwerpen), Jef Peeters (KHL), Yvo Peeters (Instituut voor Europese Vorming), Paul Stryckers (CVN), Monique Sys (UA), Eef Thoen (Arteveldehogeschool/D.O.O.S.), Guido Valckx (Permanente Werkcommissie Jacht), Stefan Van Geenhoven (OVAM), Leen Van Gijssel (Green vzw), Hilde Van Lancker (Vlaamse overheid – dept. LNE), Peter Van Petegem (UA), Katrien Van Poeck (KUL) en Timothy Wyffels (ABVV).

Verontschuldigd: Dolores Baita (Milieuboot vzw), Lieze Cloots (BBL), Ann De Boeck (OVAM), Els De Smet (VSKO), Leni Denorme (Green vzw), Joke Flour (Natuurpunt Educatie), Chris Jacobson (Argusmilieu), Johan Lambrix (Provincie Limburg), Sylvie Mussche (Bosgroep Oost-Vlaanderen Noord), Alex Parisel (Euromut), Daniëlle Van Kalmthout (Gezinsbond), Rosine Van Oost (CVN), Julie Van Overmeiren (Green vzw) en Jan Verheeke (Minaraad).

1. Introductie

Paul Stryckers, voorzitter van de Permanente Werkcommissie Natuur- en Milieueducatie (PWC NME), verwelkomt alle aanwezigen en schetst de doelstellingen van het rondetafelgesprek. Het is de bedoeling een dialoog te realiseren tussen de mensen die enerzijds actief zijn in de NME- en de Educatie voor Duurzame Ontwikkelingssector (EDO) en anderzijds de wetenschappelijke wereld. In de praktijk stellen mensen die in de NME of EDO-sector actief zijn, zich vaak de vraag of ze wel *“de juiste dingen doen”* en of *“ze dat goed doen”*. Het is interessant als wetenschappers zich grondig buigen over die vragen en tot een wetenschappelijk verantwoord antwoord proberen te komen. Voor wie in de sector actief is, is het nuttig om te horen waarmee de wetenschap in Vlaanderen bezig is. Ook omgekeerd kan het voor de wetenschappers interessant zijn om te horen welke vragen er leven in het praktijkgerichte werkveld en waar het maatschappelijke middenveld graag een antwoord op wil krijgen. Misschien kunnen zij hun onderzoek daar dan op oriënteren.

Voor het rondetafelgesprek hebben zich ongeveer 27 mensen ingeschreven, vanuit heel verschillende organisaties of achtergronden (vakbonden, boerenbond, natuur, jacht, Vlaamse overheid, provincies...). **Paul Stryckers** vraagt alle deelnemers om zich kort voor te stellen en legt kort uit waarvoor de Permanente Werkcommissie NME van de Minaraad staat. Toen de Minaraad in 2009 hervormd werd tot een strategische adviesraad heeft de Vlaamse Regering een aantal permanente werkcommissies opgericht die de afgeschafte Vlaamse Hoge Raden (zoals bv. de Vlaamse Hoge Jachtraad) grotendeels moesten incorporeren. De PWC NME is daar decretaal aan toe gevoegd. De PWC NME moet het beleid adviseren vanuit de Minaraad over natuur- en milieueducatie en neemt daar ook EDO bij.

2. Over NME en EDO

Paul Stryckers geeft een korte toelichting bij de ware toedracht van de begrippen NME en EDO voor de aanwezigen die niet zo vertrouwd zijn met de terminologie, alvorens hij het echte rondetafelgesprek opstart.

Met het opkomen van het begrip duurzame ontwikkeling, rees de vraag of dit echt iets anders is dan NME. In de meeste omringende talen wordt NME gewoon milieueducatie genoemd. In Nederland is het dubbel begrip ontstaan omwille van subsidieredenen. "*Environmental education*" is de meest gebruikte Engelse term. EDO staat voor "Educatie voor Duurzame Ontwikkeling". Een alternatief begrip dat hiervoor in Nederland circuleert, is "leren voor duurzaamheid".

De NME-sector heeft zelf een heel lange ontwikkeling doorgemaakt. Uiteindelijk begon alles bij "*natuureducatie*". De term ontstond eind 19de eeuw - begin 20ste eeuw toen ook een aantal onderwijsvernieuwers de school meer wilden doen aansluiten bij de werkelijkheid. Kinderen leerden toen de natuur kennen op abstracte wijze aan de hand van "*pancartes*" die werden opgehangen en zagen nooit de levende natuur. Hierop kwam reactie. Een markante figuur bij ons was Leo-Michel Thiery (1877-1950), die in Gent actief was en aan de grondslag lag van het schoolmuseum. Hij kan beschouwd worden als de Vlaamse Heimans en Thijssse. Het verschil is dat Heimans en Thijssse nu nog steeds in de sector namen zijn die klinken als een klok, terwijl Thiery, behalve in Gent, nog nauwelijks bekendheid geniet. Maar, Thiery heeft een zeer gelijklopende loopbaan gehad als zijn Nederlandse tegenhangers.

Na hen is de "*natuurbeschermingseducatie*" – ca. midden vorige eeuw – opgekomen. Deze variant ging uit van natuurbehoudsorganisaties. In het Engels werd dit "*conservation education*" genoemd. De oprichting van het Centrum voor Natuureducatie (CVN) in 1965 situeert zich in die context.

"*Natuur- en milieueducatie*" ontstaat vanaf de jaren '70 van de 20ste eeuw. De nieuwe sociale bewegingen leverden daarbij input, waardoor men gaat spreken van "*environmental education*". In die periode verschijnt onder de meer de "*Gids voor Natuur- en Milieu-educatie*" van Dirk Huitzing. NME werd toen minder en minder gezien als alleen maar praten over de natuur, maar wel als een wisselwerking tussen mens en natuur. De natuur levert de bestaansvoorwaarden voor de mens, waardoor de mens willens nillens afhankelijk van de natuur. De mens gaat echter op een heel specifieke manier ingrijpen op de natuur en doet dit vaak ook op de verkeerde manier. Dit werd de lading van het begrip milieu. Huitzing stelde dat NME is ontstaan uit liefde voor de natuur en uit angst voor vervuiling. Dat was een mooi statement, vandaar dat die dubbelterm natuur- en milieueducatie op zich wel te verantwoorden is.

Hierop kwam het begrip "*sociaalecologische educatie*" op, maar dat vond weinig ingang. Het was een term van M. Broens begin de jaren '90. Mens, maatschappij en natuur ontwikkelen een soort van dialectische houding. Natuur levert de ecologische voorwaarde voor ons bestaan, de mens creëert daaruit de maatschappelijke voorwaarden, want de natuur op zich is voor de mens niet onmiddellijk bruikbaar, die moet omgevormd worden. Bij die omvorming ontstaan milieuproblemen. De natuur reageert dus op een manier die de mens niet voorzien had en uiteraard wil hij dat verhelpen. De maatschappij, moet oplossingen verzinnen om opnieuw aansluiting te vinden bij de ecologische voorwaarde. Maar ondertussen evolueert de maatschappij steeds verder. De milieuproblemen van morgen zijn vandaag al geboren, zonder dat de mens ze op dit moment al kent. Zo blijft de mens ronddraaien in een soort NME-wiel, waarbij mens, maatschappij en natuur elkaar afwisselen. Dat is het eigenlijke aandachtsveld van NME en is niet nieuw. Eén van de oudste internationale NME-

documenten is het Handvest van Belgrado (1975), dat in het kader van UNESCO tot stand kwam. In dit document werd toen al de doelstelling omschreven als *"to foster clear awareness of and concern about economic, social and ecological interdependence in urban and rural areas."* Dit gaat lang niet meer alleen over natuur, maar ook over economie, het sociale en het politieke. Het duurzame ontwikkelingsconcept was toen nog niet uitgevonden, maar het zat wel al grotendeels in deze definitie vervat. Het gaat over onderlinge relaties en afhankelijkheid van zowel stedelijke gebieden als open ruimte.

Bij het departement LNE heeft **Paul Stryckers** een definitie voor EDO gevonden: *"het is een sociaal leerproces in functie van een duurzamere samenleving."* De nadruk ligt er op het sociale. CVN komt tot de definitie: *"mensen meer betrokken maken bij natuur en milieu, binnen de context van het streven naar duurzame ontwikkeling."* De twee definities zeggen in grote lijnen hetzelfde. Duurzame ontwikkeling doet zich voor in een model van drie componenten en twee dimensies. Het drie pijlermodel dat *"people"*, *"profit"* en *"planet"* op gelijke hoogte plaatst, is ondertussen ruim afgezworen. Alles begint bij de ecologische draagkracht van de planeet of de spelregels die de aarde ons oplegt. De eerste vraag is dus steeds of een activiteit ecologisch verantwoord is. Pas daarna moeten we ons afvragen of die activiteit sociaal rechtvaardig en economisch haalbaar is. Ten slotte moet getoetst worden of deze beweringen gelden voor iedereen en voor altijd, dus ook voor toekomstige generaties.

De oerklassieke trits *"hoofd-hand-hart"* uit de pedagogiek kan ook toegepast worden binnen EDO. Het hoofd staat dan voor het kennen van complexe structuren en processen, waarbij systeemdenken komt kijken. Vervolgens is het belangrijk dat mensen iets gaan doen met hun kennis van duurzame ontwikkeling. Dit is de component actiegerichtheid of het in staat zijn om verantwoordelijkheid op te nemen. Maar dit volstaat niet, mensen moeten het ook willen doen. Daarbij speelt waardenvorming een rol. Dit aspect wordt prangend bij opgroeiende jongeren want ze komen steeds minder in contact met natuur. Welke waarde hechten ze bijgevolg nog aan natuur?

De klant van EDO verwerpt de kennis om de kennis. Hij wil zelf aan de slag en wil het rechtstreeks beleven. EDO moet dus breken met de sterke kennisgerichtheid die veel NME kenmerkt(e). Een bos kan gezien worden als verschillende soorten bomen, maar ook als een ecosysteem waaraan mensen heel wat kunnen ontleen. Dus, EDO vergt nieuwe partners en nieuwe doelgroepen, nieuwe inhouden, nieuwe methodieken en een nieuwe organisatie. Op dit laatste zet CVN ook hard in. De traditionele kaders moeten verlaten worden.

EDO is nieuw ten opzichte van traditionele NME. De stap van "goede NME" of NME die ook het maatschappelijke betreft (cf. de verklaring van Belgrado), is echter klein. Het is een logische verdere stap. De oude vormen van NME blijven hun belang behouden als ze in de juiste context geplaatst worden, bv. het organiseren van directe natuurcontacten voor jonge kinderen. De doelstelling van Thiery blijft in die context overeind. Natuurkennis om natuurkennis is niet wenselijk, maar het blijft belangrijk dat een aantal mensen in onze samenleving voldoende natuurkennis behouden, want anders kan de mens de natuur niet meer monitoren of evalueren. Voor natuurbehoudsorganisaties blijft het heel belangrijk dat ze voldoende natuurkennis kunnen blijven doorgeven aan volgende generaties die zich daaraan interesseren.

EDO is van iedereen. Voor de vergadering gaf de vertegenwoordiger van de Plattelandsklassen vzw nog aan dat de organisatie de beweging gemaakt heeft van bedrijfsvoorlichting (landbouw sympathiek maken bij de bevolking) naar het streven naar duurzame ontwikkeling waar ook de landbouwsector mee geconfronteerd wordt.

Dit toont aan dat stilaan alle maatschappelijke sectoren zich richten op duurzame ontwikkeling.

3. Het wetenschappelijk onderzoek inzake NME/EDO

Op vraag van **Paul Stryckers** geven de aanwezige wetenschappers toelichting bij de onderzoekslijnen van hun onderzoeksinstituten en meer specifiek over hun onderzoek binnen het NME- en EDO-kader.

Katrien Van Poeck was tot eind 2011 actief op de dienst Natuur- en Milieueducatie van de Vlaamse overheid. Ze werkt nu voor de KU Leuven, waar ze de laatste hand legt aan haar doctoraat over NME-praktijken binnen de context van het VN-decennium voor EDO. Een van de belangrijke evoluties in het onderzoek naar en in de literatuur rond NME is dat er meer en meer over EDO geschreven wordt. Bij die EDO-lijn sluit haar onderzoek ook aan. Het VN-decennium voor EDO heeft impact op het NME-onderzoek.

Veel onderzoek oriënteert zich op socialisatie.

Wetenschappers onderzoeken dan bv. hoe bepaalde gedragsveranderingen teweeg gebracht worden of hoe mensen gesocialiseerd kunnen worden tot het stellen van het juiste, milieuvriendelijke gedrag. Dit onderzoek valt meestal onder de vragencategorie "*doe ik de dingen goed*", het stelt zich niet de vraag of "*dit nu wel de goede dingen zijn*". Veel onderzoekers zijn op zoek naar het zo efficiënt en effectief mogelijk werken aan gedragsverandering. Daarnaast wordt ook de relatie tussen educatie en burgerschap veelvuldig bestudeerd. Maar ook dat gebeurt meestal vanuit een socialisatieperspectief: er wordt dan onderzocht hoe educatie burgers in staat kan stellen om op een democratische manier bij te dragen tot een duurzame samenleving. De actiecompetentiebenadering van Jensen en Schnack (1997) is daar een voorbeeld van. Doordat wetenschappers vaststellen dat de verhouding tussen duurzaamheid en democratie niet zo eenvoudig is, spitst veel onderzoek zich toe op de relatie tussen NME/EDO en democratie.

Enerzijds vinden we het belangrijk om mensen op de een of andere manier zelf beslissingen te laten nemen, maar anderzijds stellen we vast dat dat niet noodzakelijk leidt tot een duurzamere en rechtvaardigere wereld. In die spanning krijgt NME onvermijdelijk zijn plaats. Een aantal interessante auteurs op dat vlak zijn afkomstig uit de Scandinavische landen zoals Jeppe Læssøe, Wickman & Lundegård. Zij kijken vooral hoe ze democratische milieueducatie kunnen vorm geven. Ook dat is een belangrijke focus van haar eigen onderzoek. Hoe gaan we op een democratische wijze om met die duurzaamheidskwestie als een publieke kwestie. Enerzijds analyseert **Katrien Van Poeck** het algemene EDO-beleid in Vlaanderen en anderzijds bestudeert ze zeven heel verschillende EDO-praktijken. Daarbij onderzoekt ze hoe die praktijken omgaan met die duurzaamheidskwesties als publieke kwesties en op welke manier ze eventueel afgesloten worden voor publieke betrokkenheid.

Jef Peeters is verbonden aan de KH Leuven. Hij is gepensioneerd maar nog heel actief als vrijwilliger aan de hogeschool. Hij heeft nooit onderzoek gedaan naar NME of EDO, maar hij heeft wel in twee domeinen les gegeven omdat hij enerzijds scheikundige en anderzijds filosoof is. Hij heeft praktijkervaring als docent bij laboranten en weet dat laboranten helemaal gesocialiseerd zijn met de praktijk om alle producten zomaar in de gootsteen te gieten. In het kader van zijn activiteiten aan de sociale school heeft hij de gelegenheid gekregen om onderzoek te doen naar sociaal werk en duurzame ontwikkeling. Daaraan was ook een lerend netwerk verbonden waar ook Katrien Van Poeck in zetelde. Het leidde tot het boek "*Een veerkrachtige samenleving*".

Hij kijkt vooral naar de wijze waarop we de thematiek van duurzame ontwikkeling kunnen verbinden met het sociale domein en hoe je dat in de eerste plaats kan implementeren in het onderwijs aan sociaal werkers. In Vlaanderen lopen er ook een aantal trajecten zoals "*De kennis voorbij*" van Ecocampus (in samenwerking met het Vlaamse ministerie van Onderwijs), waarbij het erom gaat om duurzame ontwikkeling te implementeren in het hoger onderwijs. Hij doorloopt dit traject als expert. Het proces loopt trager dan dat de overheid verwacht had omwille van de diepgang die gezocht wordt. Een van de voorlopige conclusies is dat we de visie en het inzicht in duurzame ontwikkeling beter moeten ontwikkelen alvorens over te gaan tot het schrijven van implementatieprogramma's. Een tekst is er voorlopig nog niet, maar in december komen de experts opnieuw samen op een soort van studiedag.

Een verwant, maar minder grootschalig project is "*Wijze wetenschap*" van het Instituut voor Samenleving en Technologie (IST). Het geeft aan hoe ons wetenschappelijk landschap er moet uitzien om te kunnen innoveren en om onderzoek naar duurzaamheid te kunnen voeren.

Die twee projecten situeren zich eerder op een soort metaniveau ten aanzien van het hoger onderwijs en het onderzoek.

Peter Van Petegem werkt aan de Universiteit van Antwerpen. Hij is ooit onderzoekmatig in NME gerold op het ogenblik dat professor Vic Daemen van de toenmalige UIA zijn opdrachten stopzette. Professor Daemen had een onderzoek lopen in opdracht van het departement LNE over de wijze waarop NME geïmplementeerd wordt in het secundair onderwijs en in de lerarenopleiding. **Peter Van Petegem** heeft dit project van hem overgenomen en sindsdien is het onderzoek verder blijven bestaan – weliswaar op een laag pitje.

Hij richt zich hoofdzakelijk op de wijze van evalueren en dit op meerdere niveaus. Langs de ene kant is hij betrokken bij een OESO-onderzoek dat de wijze vergelijkt waarop leerkrachten lesgeven in het secundair en in het basisonderwijs. Dit onderzoek loopt over een 25tal landen en heeft een heel brede scope. Dichter bij huis is hij betrokken bij onderzoek naar de wijze waarop sommige decreten zoals bv. het Participatiedecreet inhoud en gestalte kregen. Dit onderzoek situeert zich dan eerder op landelijk of regionaal niveau. Op schoolniveau analyseert hij hoe het mogelijk is dat de ene school beter in staat is om beleid (bv. inzake pesten, NME of welbevinden) te ontwikkelen dan de andere school. Op leerkrachtniveau wordt weldra een cyclus opgestart met functionerings- en evaluatiegesprekken. Ten slotte onderzoekt hij ook individuele leerlingen.

Vooraleer hij onderwijskunde of pedagogische wetenschappen studeerde, was hij regent wetenschappen in het secundair onderwijs. Hij gaf zowel scheikunde, biologie, fysica als aardrijkskunde. De interesse voor die vakken is blijven bestaan en binnen een niche als milieueducatie komt alles samen: de educatieve component en de hulpwetenschappen. Dat is zijn link met NME.

Het onderzoek waar hij zelf mee bezig is zal Jelle Boeve-de Pauw toelichten. In zijn onderzoek legt hij de focus op de vraag "*doe ik de dingen goed*". Hij evalueert de wijze waarop wij NME-activiteiten vorm en inhoud geven. Uiteraard kan dat type van onderzoek niet bestaan zonder dat ook de andere vraag wordt beantwoord, nl. "*doe ik de goede dingen*". Wij kunnen alleen maar nagaan of dingen goed gebeuren als we weten wat er aan het gebeuren is. M.a.w. om die vraag te kunnen beantwoorden, moet het voldoende duidelijk zijn wat we nastreven met onze organisatie. Daar moet in alle geval duidelijkheid over zijn, willen we vervolgens kunnen inschatten of we op een goede en efficiënte manier te werk gaan. Hij stelt vast dat de samenleving of de

publieke opinie vraagt wat er met het subsidiegeld gebeurt. Dat is een internationale trend, maar ook in Vlaanderen zie je dat er een roep is naar "*accountability*", naar het verantwoord worden van hetgene waarin je gaat investeren. Dat is iets waar je gelukkig mee kan zijn of ongelukkig. Alleen is het zo dat onze sponsors op dat punt ook meer en meer bevestigd worden. Het is niet altijd de keuze van de sponsor zelf om in die trend mee te stappen. Dan is het een kwestie van zoeken van hoe je dat samen met de sector vorm en inhoud geeft. Hij stelt vast dat in sommige sectoren het hele evaluatiegebeuren en het kwaliteitszorggebeuren uitbesteed wordt aan externe instanties waardoor er dan op een bepaalde manier op de activiteiten gekeken wordt die niet altijd overeenstemt met de manier waarop de organisaties zelf naar de activiteiten kijken. Hij geeft een vergelijking vanuit het onderwijs. De wijze waarop de onderwijsinspectie in Engeland naar onderwijs kijkt, is een voorbeeld van hoe je heel gecentraliseerd naar de kwaliteit kan kijken. Dit in tegenstelling tot de wijze waarop dit bij ons gebeurt. Hier wordt gekeken om mensen van het onderwijs zelf bij het evaluatiegebeuren te betrekken.

Jelle Boeve-de Pauw heeft vorig jaar zijn doctoraat verdedigd onder het promotorschap van prof. dr. Van Petegem. Het doctoraat handelt ten dele over natuur- en milieueducatie, want het was een multidisciplinair onderzoek, waarbij sociale psychologie, sociologie en onderwijskunde samen kwamen om eigenlijk te gaan kijken naar wat we kunnen leren van milieubaarden van jongeren en wat die voor betekenis hebben voor een milieuvriendelijke houding en milieuvriendelijk gedrag en hoe we die kunnen gebruiken als een evaluatiemaat voor de effectiviteit van natuur- en milieueducatie.

Hij houdt zich momenteel bezig met een opdracht van het departement LNE over de effectiviteit van milieuzorg op school (MOS). Een klein vooronderzoek in die richting heeft hij gedaan in het kader van zijn doctoraat. Het huidige onderzoek voor het departement LNE gaat breder. Nu gaat hij bv. kijken naar MOS in het basisonderwijs en in het secundair onderwijs en wil hij weten wat dit allemaal teweeg brengt bij leerlingen en bij leerkrachten als het gaat over kennis en attitude. Wat zijn de randeffecten die naar voor komen inzake sociale vaardigheden die MOS met zich meebrengt. Er is ook een output- en een inputzijde. Aan de inputzijde wordt de vraag gesteld hoe een school vorm geeft aan milieuzorg op school en hoe de verschillen in aanpak tussen scholen mee een verklaring kunnen vormen voor de uitkomsten.

In het onderzoeklandschap NME valt het op dat er een grote infusie aan het gebeuren is vanuit de sociale psychologie. Hun concepten worden centraal gezet in de verklaringsmodellen voor gedrag en gedragsveranderingsmodellen. De vraag is nu hoe we dat soort concepten meten en hoe we ze kunnen gebruiken in bv. de evaluatie. Deze trend komt sterk opzetten en ligt in de lijn van "*accountability*".

Een andere onderzoeksinteresse behoort eerder tot de informele NME (dus buiten de schoolse context). MOS is een typisch project dat heel lang en op grote schaal plaatsvindt. Informele NME gebeurt eerder op een korte tijdsperiode (1 of 2 dagen, een paar uren). Bij deze korte activiteiten rijst dan de vraag wat die activiteiten opleveren en hoe de voorbereiding van deelnemers mee bijdraagt tot het bevorderen van de effectiviteit.

4. Rol van NME bij de aanpak van de grote maatschappelijke uitdagingen

De PWC NME heeft vooraf een aantal vragen voorbereid. **Paul Stryckers** stelt voor deze te clusteren.

Een eerste vragencluster bestaat uit de vraag over de plaats van NME in een samenleving die een bepaalde attitude aanneemt. In ons gedeelte van de wereld heerst

momenteel het individualistische en het competitieve streven. Grenzeloos consumeren en genieten worden sterk gepromoot. Waar moeten we NME in een dergelijke maatschappij plaatsen? Dit is bijna een cultuur-pedagogische vraag. De tweede vraag die tot deze eerste cluster behoort, is gericht op NME. Als samenleving staan we voor grote maatschappelijke uitdagingen zoals bv. het behoud van ecosysteemdiensten, het bestrijden van biodiversiteitsverlies en klimaatsverandering, het omgaan met de grenzen van materialen- en energievoorziening. Hoe kan NME helpen om daar oplossingen voor te vinden?

De tweede vragencluster behandelt de vragen over de socialisering. Het vertrekpunt is de vraag over wie ons gedrag beïnvloedt en hoe we daar kunnen op inspelen? Deze vraag wordt gekoppeld aan de opmerking of de huidige instrumenten zoals NME volstaan om de grote maatschappelijke uitdagingen te realiseren. De vraag over de digitalisering ten slotte ondersteunt de twee vorige vragen: kan de digitalisering de kloof tussen het menselijke brein en de natuur overbruggen of veeleer vergroten? Voorstanders suggereren om de nieuwe media te gebruiken om aansluiting te vinden bij de leefwereld van de computergeneratie. Tegenstanders stellen zich daar vragen bij.

Jef Peeters maakt een algemeen statement. In Nederland spreekt men vaak van educatie voor duurzaamheid. Hijzelf vindt het belangrijk om het onderscheid te maken tussen duurzaamheid en duurzame ontwikkeling. Duurzaamheid verwijst naar een wenselijke toestand. Duurzame ontwikkeling is een proces om daar te geraken. Toen duurzame ontwikkeling op de maatschappelijke agenda geplaatst werd, werd dit meteen een ontwikkelingsproces dat ook de armoedeproblematiek moest oplossen. In die zin gaat EDO om iets anders dan het voortzetten van NME. Daarom moet EDO op een andere manier benaderd worden. NME is belangrijk wanneer het gaat om het ervaren van natuur en om een tegengewicht te bieden in het educatieve proces ten aanzien van de consumptieve samenleving. Bij EDO gaat het om een meer omvattend perspectief. De vragen "*Waar willen we met deze samenleving naartoe?*" en "*Wat betekent het goede doen?*", hebben een weerslag op het totale curriculum en op alle niveaus. In het traject dat in het hoger onderwijs doorlopen wordt, is dat voor de mensen die er bij betrokken zijn een belangrijk gegeven. EDO moet transversaal in de opleiding zitten, niet in een bepaald vakje. Hij voelt aan dat dit ook voor andere onderwijsniveaus belangrijk is. Naast het herdenken van waar we met onze samenleving naartoe willen en waar het onderwijs moet over gaan, heeft NME een engere focus. Bijvoorbeeld het aspect natuurbeleving is zeer belangrijk, en daarom kan NME een eigen plaats behouden, naast het algemene perspectief van EDO.

Katrien Van Poeck vindt dat NME een bescheiden rol heeft in relatie tot de aanpak van maatschappelijke problemen. Kinderen zitten niet in een vacuüm, maar maken deel uit van de samenleving. Ze gaan naar school, maar daarnaast kijken ze bv. ook televisie. Het meten van de impact van NME is daarom eerst en vooral heel moeilijk omdat het niet evident is om uit te maken welke invloed impact gehad heeft. Het is niet altijd duidelijk of er een positief NME-effect is. Zelfs wanneer men ervan uit gaat dat NME als doel heeft bij te dragen aan het oplossen van maatschappelijke problemen, moet men beseffen dat het met educatie alleen niet zal lukken om mensen aan te zetten tot ander gedrag. Als het budget voor NME bv. vergeleken wordt met dat van de reclamewereld en de bedrijven die de mensen niet-duurzame producten willen aansmeren, dan kan NME daar niet tegen op.

Eenzijds is de rol van NME dus bescheiden, maar anderzijds ook weer niet. NME kan mensen confronteren met de (on)duurzaamheidskwesaties en die problematiek onder de aandacht houden. Telkens kan dan de vraag gesteld worden wat we met die problemen gaan doen. Reflectie op de samenleving is belangrijk. Dikwijls wordt de context weggedacht en gaat het niet meer over de samenleving, maar over het juist sorteren

om daarna te kunnen recyclen. Ze geeft het voorbeeld van FSC-gelabeld hout. Tegen mensen wordt gezegd dat ze dit moeten kopen, maar tegelijk wordt er niet nagedacht of dit ongebreideld consumeren van hout wel houdbaar blijft. Zal de FSC-wereld dan zijn eigen criteria moeten afzwakken om aan de vraag te kunnen voldoen? Deze vragen worden vaak aan de kant geschoven, terwijl die er juist heel hard toe doen. Ze houdt daarom een pleidooi voor een meer politieke invulling van educatie (niet in de zin van partijpolitiek), waarbij de vraag gesteld wordt hoe om te gaan met de grote maatschappelijke uitdagingen en welke samenleving we daarbij voor ogen hebben. Daarbij moeten we bovendien beseffen dat iedereen een eigen – en soms conflicterende – invulling geeft aan duurzaamheid en duurzame ontwikkeling. De rol van educatie is het ernstig nemen van al die ideeën en interpretaties. Dit maakt de rol van NME dan weer heel ambitieus.

Paul Stryckers hoort daarin een pleidooi voor emancipatorische educatie. Dit is het oude debat tussen emancipatorische en instrumentele educatie. Emancipatorische educatie gaat verder dan instrumentele educatie, die zich beperkt tot bv. het oproepen om te sorteren zonder daar verder veel bij na te denken. Emancipatorische educatie vraagt een niveau verder te denken.

Peter Van Petegem deelt de visie van Katrien Van Poeck over de bescheiden rol die NME heeft. Dit wordt vaak vergeten. Hij beperkt deze uitspraak niet voor NME-activiteiten in een educatieve context binnen of buiten de school. De bescheidenheid geldt bij uitbreiding ook voor het hele onderwijs. Van het onderwijs wordt heel veel verwacht. Als iets fout loopt in de samenleving wordt in de eerste plaats altijd naar het onderwijs gekeken. Ten aanzien van het onderwijs bestaat er een naïeve, te hoog gespannen verwachting om een aantal zaken te realiseren. Tegelijk stelt hij in de onderwijssector vast dat er grote verschillen bestaan tussen de scholen onderling. De ene school slaagt er beter in dan de andere om dingen te realiseren. Daaruit kan geleerd worden welke strategieën beter werken dan andere.

De NME-middelen getuigen van een zelfde bescheidenheid. Tegelijk vindt hij dat het onderwijs en de NME-sector kunnen inspelen op die nieuwe trends (bv. individualisering, grenzeloos consumeren...) die zich voordoen, om de uiteindelijke boodschap toch mee te geven en de vooropgestelde doelstellingen toch te realiseren. Als het over consumeren gaat, denkt hij dan aan het woord "*goedkoper*". Een lagere prijs kan sommige mensen aanzetten tot het stellen van bepaalde (gewenste) activiteiten. Deze aanpak is het overwegen waard om een zeker bewustzijn van maatschappelijke problemen bij te brengen. Als voorbeeld denkt hij aan klimaatwijken die mensen moeten aanzetten tot rationeler energieverbruik. Dat speelt in op het kostenbesparende aspect, maar brengt ook mensen bij elkaar die met elkaar discussiëren en elkaar inspireren om op een bewustere manier met verbruik van allerlei goederen om te gaan. Uiteindelijk kunnen dergelijke initiatieven ook een sneeuwbal effect te weeg brengen, niet alleen naar het verbruik van elektriciteit toe maar ook naar andere consumptiepatronen toe. De hele heisa rond gezondheid en voeding naar aanleiding van het boek "*De Voedselzandloper*" zorgt ervoor dat mensen met elkaar beginnen discussiëren over wat gezonde voeding is. Dit verhoogt het bewustzijn. Hij denkt daarbij ook aan de wijze waarop de vzw EVA te werk gaat in haar acties om vegetarische voeding te promoten: met een eenvoudige slogan (Donderdag Veggiedag), maar met een veel grotere impact onder studenten dan louter het vegetarisch eten.

Leen Van Gijssel vindt de vraag nogal tendentiekus gesteld. Ze ontkent niet dat de beschreven tendensen aanwezig zijn in de samenleving, maar ze wijst ook op het bestaan van vrij succesvolle tegentendensen in de zin van collectivisme en solidariteit. Ze zou het een goed idee vinden om zich met NME en EDO te richten op die tegentendensen. Op die wijze breng je geen antagonistisch verhaal, maar wel een

positieve boodschap om mensen te enthousiasmeren en mee te krijgen.

Jos Gysels hoort twee totaal verschillende dingen. Het voorbeeld van EVA is een prachtig voorbeeld van een actie die succesvol, direct en modern is. Wat EVA doet is instrumenteel bij uitstek. Dat is totaal anders dan het moeilijke, moeizame verhaal van mensen te doen nadenken en te confronteren met zichzelf met het onmiddellijke gevolg dat driekwart van de aanwezigen in de zaal weglopen omdat ze niet geconfronteerd willen worden en liever met een gerust gemoed na de uiteenzetting naar huis willen gaan. Dat soort mensen en de hele mediamaatschappij die zich daar rond bouwt, is beter af met het verhaal van EVA, dan met het klassieke NME-verhaal. Het resultaat van de moeilijke klassieke NME-weg is amper te meten. Wanneer het toch lukt om het te meten, dan zijn de resultaten alles behalve spectaculair (cf. het doctoraat van Jelle Boeve-de Pauw). In de praktijk komen de klassieke en instrumentele (EVA)-aanpak beide voor, maar de combinatie van de twee ligt heel moeilijk.

Peter Van Petegem bevestigt dat het om verschillende benaderingen gaat en dat maakt het juist waardevol. In de totale aanpak mogen we ons niet laten verleiden door een "of-of"-verhaal, maar moeten we gaan voor een "en-en"-verhaal, waarbij er aan de ene kant *quick wins* zijn, maar aan de andere kant ook op langere termijn wordt gewerkt. Hij pleit voor het "en-en"-verhaal omdat uit onderzoek blijkt dat positieve ervaringen mensen in beweging kunnen zetten.

Jos Gysels denkt dat het probleem meer existentieel en daardoor geen "en-en"-verhaal is. We hebben te maken met twee paradigma's. Het verhaal van EVA of van Greenpeace is gebaseerd op "*one issue*" en werkt rechtdoor rechtaan. Wie niet akkoord gaat, moet maar op zij gaan, want zij weten wat ze willen. Maar wie rond kernenergie, vlees eten of het kappen van bomen aan NME wil doen, vertrekt vanuit een positie die moet zeggen "*vergeet wat EVA of Greenpeace doen*", want ook zij brengen een even ongenueanceerd verhaal als bv. Electrabel. Dat is de moeilijke confrontatie.

Yvo Peeters beschouwt NME voornamelijk als een poging tot gedragsveranderend proces. Hij is een grote voorstander van "*education by example*", ook al lijkt dit een beetje uit de mode. Hij begrijpt dat het grote plaatje niet geraakt wordt met punctuele acties zoals die van EVA. Maar het heeft wel een veel groter impact op de mensen als een gemeente kan zeggen dat hij 100% op hernieuwbare energie werkt, dan dat een provincie of gewest voor 10% op hernieuwbare energiebronnen functioneert, ook al zal het laatste in absolute cijfers een veel groter energiebesparend effect hebben. Klare, precieze voorbeelden kunnen meer gedragsverandering bereiken dan algemenere maatregelen of acties. Het zou daarom interessant zijn, mocht de wetenschap elementen kunnen aandragen om het gedragsveranderend beleid te meten zodat we het beleid op basis van die informatie kunnen bijsturen of verbeteren.

Katrien Van Poeck voelt ook aan dat het om twee verschillende paradigma's gaat, maar die sluiten elkaar niet per definitie uit. Ze verduidelijkt haar eigen visie daaromtrent. Het heeft te maken met hoe we aankijken tegen educatie. Bij haar staat educatie niet in het teken van gedragsverandering, maar ze sluit het ook niet uit. In haar onderzoek schuift ze ook geen instrumenten naar voor om gedragsverandering te weeg te brengen. Ze verwijst naar de woorden van iemand die in de krant reageerde op een opiniestuk over de actie "*Zing voor het klimaat*". Die vrouw sprak enthousiast over wat we allemaal konden doen om mensen aan te zetten tot het stellen van het juiste gedrag zonder dat ze erbij moeten nadenken. Ze gebruikte het woord socialiseren om dit te om schrijven, terwijl **Katrien Van Poeck** het eerder als conditioneren zou opvatten. Het pleidooi hield in om de discussie niet aan te gaan met de mensen, maar wel in te zetten op rechtstreekse gedragsverandering. Vanuit overheidsperspectief kan dat begrijpelijk of logisch zijn, maar voor haar voelt het aan als het tegendeel van

educatie. Zij zou niet graag hebben dat zulke conditioneringsstrategieën op haar kinderen toegepast worden. Ze verkiest dat haar kinderen meegenomen worden naar de natuur en moeilijke vragen voorgelegd krijgen en aangezet worden om erover na te denken.

Op de vraag waar NME een rol kan spelen om oplossingen te vinden voor maatschappelijke uitdagingen, deelt ze de mening van Peter Van Petegem. Wanneer een nieuw probleem zich stelt, zal de maatschappij vrij snel van het onderwijs verwachten dat het daar een antwoord op vindt. Daar moeten we voorzichtig mee zijn, maar tegelijk mag educatie ook niet helemaal los gezien worden van de maatschappelijke uitdagingen. Voor het wetenschappelijk onderzoek is het belangrijk om meer duidelijkheid te krijgen in de relatie tussen het pedagogische (bv. vormingsdoelen) en het politieke (bv. hoe komen we tot die duurzame samenleving) doel. Op school of in een NME centrum zitten we niet in een ivoren toren.

Tijdens een doctoraatsverdediging waar het item armoedebestrijding aan bod kwam, liet haar diensthoofd Jan Masschelein zich ontvallen dat hij het pedagogische beschouwde als een soort van pre-politisering (aan de politiek voorafgaand) om een andere kijk te doen ontstaan – al dan niet op basis van ervaring – op de dingen. Daar steekt volgens hem de voedingsbodem om maatschappelijke of politieke verandering mogelijk te maken. Dit is vaag en niet gemakkelijk om over te brengen, maar sluit wel aan bij haar eigen intuïtie. Ze behoudt het (naïeve) optimisme dat een brede vorming, waarbij een kritische jonge mens geconfronteerd wordt met waarden en onrechtvaardigheid, ervoor zorgt dat het wel goed komt.

Paul Stryckers vraagt of educatie ons beter doet aanvaarden waar we op grond van andere maatregelen toe verplicht worden?

Katrien Van Poeck vindt van niet. Educatie stelt ons – waar nodig – in staat om ons niet neer te leggen bij wat ons opgedrongen wordt.

Jürgen Loones sluit zich aan bij de uitleg van Jos Gysels. Hij stelt zich wel de vraag of de campagne van EVA strikt gezien wel educatie is. Hij denkt dat we op een moment gekomen zijn waarbij er transitie nodig is op elk vlak van de samenleving. Dus ook op het vlak van hoe we leren en hoe we met het opvoeden van mensen omgaan. Hij heeft sterk het gevoel dat als de NME-sector gelijkaardige campagnes als die van EVA wil inzetten vanuit het idee dat dit de manier is om effect te bereiken die in gedragsverandering te meten valt, we blijven doordraaien in het paradigma dat ons gevangen houdt en ertoe geleid heeft dat er heel wat dingen niet-duurzaam verlopen. Volgens hem leidt die aanpak niet tot een meer duurzaam gedrag.

Hij is het niet eens met Jef Peeters dat NME op natuurbeleving slaat die los staat van het EDO-verhaal. Het voorbeeld van Leo Michel Thiery liet volgens **Jürgen Loones** duidelijk zien dat NME geleid heeft tot het herdenken van het onderwijs en tot onderwijsvernieuwing. Met het EDO-decennium herhaalt deze geschiedenis zich. Binnen de NME-sector staan we opnieuw stil bij nieuwe tendensen die op ons afkomen. We stellen ons de vraag waar we mee bezig zijn, waar we willen mee bezig zijn, waar we moeten mee bezig zijn, doen we wel de goede dingen en wat is de volgende stap die we zetten? Hij volgt Jef Peeters wel wanneer hij stelt dat EDO niet binnen één vak moet plaatsvinden, maar doorheen de hele maatschappij. Hij vindt ook dat NME daarbij een bescheiden rol heeft, maar tegelijk ook een heel grote rol. Het toekomstige beleid wordt momenteel gemaakt in bepaalde transitiearena's die nadenken over hoe de toekomstige samenleving eruit moet zien. Hij stelt vast dat de NME-sector te weinig in die transitiearena's vertegenwoordigd is om de opgedane kennis en ervaring (ca. 80 jaar ervaring) te delen. We moeten dus inbreken in die pre-politiseringsarena's om samen

met hen oplossingen te zoeken.

Educatie is volgens hem het betrekken van mensen – zowel binnen als buiten het onderwijs – bij het onderzoek naar de mogelijke veranderingsstrategieën om hen voor te bereiden zodat ze later zelf een rol kunnen spelen in dit soort transitieprocessen waar het beleid en de maatschappij van morgen bedacht wordt.

Peter Van Petegem corrigeert dat hij niet heeft geopperd dat de NME-sector campagnes zoals de “*Veggedag*” moet opzetten. Het kan een “*entrée*” zijn om mensen warm te krijgen voor een bepaald gedachtengoed. Aansluitend herhaalt hij dat de paradigma’s elkaar niet uitsluiten. Ten slotte vindt hij dat de sector het eens moet worden over de invulling van de definities van gedrag en gedragsverandering. Hij leidt uit de reacties af dat gesproken wordt over instrumentele, observeerbare zaken en het connectivisme of behaviorisme. Maar mensen kritisch en zelfstandig leren denken, mensen hun verantwoordelijkheid leren opnemen dat zijn voor hem allemaal gedragsaspecten want ze bevatten attitudinale componenten en kenniscomponenten. Gedrag gaat duidelijk verder dan het kunnen uitmaken in welke afvalzak een plasticsoort thuishoort. Hij hoopt dat onderwijs ertoe leidt dat gedrag verandert zodat onze kinderen onder meer kritisch leren denken en omgaan met informatie. Dit zijn voor hem voorbeelden van gedragsverandering.

Guy Valckx heeft les gegeven in het secundair onderwijs, in de afdeling land- en tuinbouw. In de leerplandoelstellingen staat heel duidelijk omschreven welke NME-doelen over de vakken heen behaald moeten worden. De einddoelen (beroepsonderwijs) of de vakoverschrijdende eindtermen (secundair onderwijs) zeggen duidelijk wat men kan verwachten van leerlingen tot 18 jaar. Natuurlijk probeert men de hele persoonlijkheid van die leerlingen te ontwikkelen, zo goed en zo kwaad als dat gaat. Daar steekt onder meer die waardenbeleving en het effectief uitvoeren ervan in. Maar dat is geen sinecure. Scholen verschillen onderling. Veel hangt van de leerkrachten af die natuur- en milieuelementen in de praktijk proberen om te zetten. Zij doen er alles aan opdat de jeugd van heden zijn verantwoordelijkheid zou opnemen ten opzichte van duurzaamheid en duurzame ontwikkeling. Het onderwijs staat er volledig achter om leerlingen nieuwe dingen bij te brengen, maar het is de maatschappelijke context waaraan moet gewerkt worden. Veel deelgroepen in de maatschappij kunnen mensen iets bijbrengen. Hij vindt niet dat het onderwijs slecht bezig is. De scholen geven het goede voorbeeld (bv. afvalbeleid), maar buiten school zien leerlingen voornamelijk het omgekeerde. Pedagogiek is het aanleren van het juiste gedrag aan leerlingen. Via de lerarenopleiding kan daaraan gewerkt worden. Maar maatwerk mag niet van het onderwijs verwacht worden, aangezien de maatschappij ook een belangrijke invloed heeft op het gedrag van jongeren.

Yvo Peeters is niet overtuigd dat opleiding tot kritisch denken automatisch gedragsverandering impliceert. Heel wat andere maatschappelijke druk, systemen of toestanden moeten we meenemen. Uiteraard is het beter om jongeren kritisch denken bij te brengen dan niet. Maar, als iemand weet dat handeling A beter is dan handeling B, dan nog is het niet zeker dat die persoon voor handeling A kiest, want ook andere, externe factoren beïnvloeden zijn keuze. Al deze factoren worden afgewogen ten opzichte van elkaar om de kostprijs/inspanningen van de handeling te bepalen. Zelfs wie weet wat het juiste pad is, bewandelt niet noodzakelijk het juiste pad als het hem te veel inspanningen kost. Een simpel voorbeeld is het beleid van de selectieve huisvuilophaling. Toen dit succesvol werd, vergaten de bevoegde instanties dat de zwakke maatschappelijke groepen die vaak in torenflats wonen, niet altijd op een eenvoudige manier de juiste handeling kunnen stellen doordat externe factoren het objectief kritisch beoordelen van een probleem beïnvloeden.

Jelle Boeve-de Pauw sluit zich daar helemaal bij aan. Externe en interne krachten spelen een rol in dat verhaal. De vraag is dan willen we via de interne of via de externe krachten inspelen om gedragsverandering te realiseren? Het gaat niet om een "of-of", maar wel om een "en-en"-verhaal. Het is het creëren van een interne basis die ervoor zorgt dat we verder kunnen als de externe krachten veranderen door bv. een wijzigend beleid. Het gaat echt om het vinden van een goede balans tussen die twee krachten.

Hij komt ook terug op het gebruiken van gedrag om te polsen of een beleid succesvol geweest is of niet. Heel wat elementen uit de sociale psychologie om elementen van gedrag te verklaren, passen mooi bij het verhaal van Katrien Van Poeck. Het kritisch denken of natuurbeleving zijn heel krachtige uitingen van gedrag in de sociale psychologie. Ze zijn veel krachtiger dan kennis. Het ultieme doel van NME (nl. het gewenste duurzame gedrag) mag daarom niet de effectmaat zijn.

Leen Van Gijssel vraagt hoe attitudes of waardeveranderingen gemeten kunnen worden.

Jelle Boeve-de Pauw geeft aan dat ook daarvoor methodes bestaan die ondertussen heel verfijnd zijn om op basis van *survey*-onderzoek attitude in kaart te brengen (zowel pro-ecologische als contra-ecologische attitude). Op dezelfde manier wordt bv. altruïsme als persoonlijkheidskenmerk in kaart gebracht. Daarom is er nu sprake van de inclusie van sociale psychologie in de wereld van de natuur- en milieueducatie. Daarvoor bestaan heel breed gedragen instrumenten in de wetenschappelijke literatuur. Vlaanderen staat wat dat betreft nog niet zover, in tegenstelling tot andere regio's of landen.

Katrien Van Poeck doet nog enkele aanvullingen. Er wordt veel gesproken over het aanzetten tot milieugedragsverandering. Het is belangrijk om daarbij het onderscheid te maken tussen verschillende milieukwesties. Heel veel van de milieuproblemen worden gecontesteerd, maar sommige ook niet. Weinig wetenschappers zullen de zin van het isoleren van huizen in vraag stellen. Het gewenste gedrag is duidelijk. In dit geval is er weinig educatie nodig, maar vooral beleid dat gehandhaafd moet worden. Maar onderwerpen als energiebevoorrading in ons land – die beïnvloed wordt door zowel klimaatsverandering als door het gebruik van kernenergie en de regulering van de energiesector – liggen veel moeilijker. Deze dossiers zijn veel complexer, bevatten veel tegenstrijdige plannen en visies en worden gekenmerkt door wetenschappelijke onzekerheid. In die gevallen is het moeilijk om mensen te zeggen wat ze moeten doen. Daar heeft educatie ook een andere rol te spelen dan te leiden tot gedragsverandering.

Ze bevestigt dat er verschillende soorten van gedrag bestaan. Kritisch denken is bv. helemaal anders dan juist leren sorteren. Het veronderstelt ook andere vormen van educatie. Als moeder wil **Katrien Van Poeck** ook dat haar kinderen kritisch leren denken, maar intuïtief voelt ze ook aan dat iedere kleuter uit zichzelf al heel kritisch denkt en vragen stelt. Vaak is het als ouder eerder kwestie van kinderen niet af te leren om kritisch te zijn. Ze vindt ook dat mensen de kans moeten krijgen om kritisch gedrag te stellen. Daar ligt ook een belangrijke uitdaging voor educatie. Gert Biesta is een pedagoog die schrijft over burgerschap. Hij onderscheidt twee perspectieven op burgerschapseducatie. Een eerste noemt hij het socialisatieperspectief, waarbij mensen alle dingen geleerd worden die ze verondersteld worden nodig te hebben om als een democratische burger te functioneren (bv. kritisch denken en participeren zoals in de eindtermen). Dat zit ook in de actiecompetentiebenadering van NME heel sterk vervat. Tegenover het maken van betere burgers om een beter functionerende democratie te krijgen, stelt Biesta dat we een betere democratie moeten hebben om betere burgers te kunnen krijgen. Dat is de omgekeerde redenering. Hij wil mensen de kans laten om in democratische experimenten betrokken te zijn en daaruit kunnen ze leren. Ze sluit zich

enigszins aan bij deze redenering.

Jos Gysels ziet bij het meten van gedrag nog enkele eigenaardigheden. Bij meten moeten we ten eerste opletten want het meten zou de realiteit wel eens kunnen veranderen. Door te definiëren wat je wil meten, ga je anders tegen de realiteit aankijken en niet noodzakelijk op de juiste zaken focussen. Ten tweede bestaat er een vorm van asymmetrie in het meten tussen het positieve en het negatieve. We vertrekken vanuit de optiek dat er heel veel dingen fout lopen in de samenleving en afhankelijk of we daar een bijdrage toe leveren zit het goed of fout. Daar zit hijzelf mee gewrongen binnen educatie. Wanneer een verhaal volledig geënt is op angst, moet gestreefd worden naar verandering. Wij vertrekken niet vanuit duurzaamheid maar vanuit duurzame ontwikkeling. Zelden vertrekken we van het standpunt dat wij in een van de beste regio's ter wereld leven. We hebben wel niet op alles vat, maar hier is het goed om wonen. Bevestiging van wat we wel goed doen, is ook belangrijk om met een tevreden gevoel naar huis te kunnen gaan. Naast angst is ook liefde belangrijk. Daarom is hij fan van zowel natuur- en milieueducatie en niet alleen milieueducatie, want natuur brengt net iets meer het positieve en het liefdevolle naar boven. Dat sterkt een mens om geconfronteerd te worden met de minder positieve aspecten van het leven in deze samenleving.

Eef Thoen vindt het belangrijk te weten hoe het onderwijs gedragsverandering wil realiseren. Onderwijs is één deel van educatie. Binnen het onderwijs werkt hij vaak met studenten los van NME-inhouden. Hij is ook met kunst en cultuur bezig, maar voor hem is dit eigenlijk hetzelfde als hij laat creëren of als hij de perceptie van de wereld op de een of andere manier laat verbeelden. Het is een manier van te kijken naar de wereld, omgaan met clichés, op zoek gaan naar diversiteit, kijken op verschillende manieren naar percepties en empathie hebben voor andere percepties. Dat sluit voor hem aan bij het kritisch denken. Dat zijn misschien wel competenties die je kan vooropstellen met het onderwijs. Acties zoals die van EVA kunnen gebeuren, maar ook het individu op zich kan die kritische vragen stellen. Met een kleine groep docenten uit het secundair onderwijs heeft hij zelf een EDO-werkgroep opgericht, die bestaat uit docenten uit verschillende vakgebieden binnen de opleiding bachelor in het onderwijs - secundair onderwijs. Hij wou daarmee een plek creëren waar over onderwijs en educatie gepraat kon worden. Durven praten over onderwijs en educatie, durven falen en er openlijk over durven communiceren, is een belangrijke opdracht voor het onderwijsveld. Binnen die groep van tien mensen bestaat er ook een grote diversiteit. Enerzijds hebben we diegenen met radicale standpunten en anderzijds gematigde collega's die eerder interesse hebben in het kritische denken. Met die diversiteit moet voorzichtig omgesprongen worden, maar daar dit kan heel vruchtbaar zijn. Het dialogeren vanuit verschillen kent echter geen traditie in Vlaanderen en dat vindt hij jammer. In Vlaanderen zoeken mensen veeleer gesprekspartners op die hetzelfde denken, hij noemt dit clusteren.

Jürgen Loones komt terug op de wijze waarop mensen afwegingen maken. Bepaalde mensen zijn niet in staat om gedrag te stellen omdat het hen teveel kost. Ze kunnen het gewenste gedrag niet stellen en willen bijgevolg ook blijven bij het andere gedrag, hoewel ze wel de attitude hebben om hun gedrag te veranderen. Moet die problematiek niet bevraagd worden? Het uittesten van maatregelen in verschillende contexten, is dat niet de plaats van de pre-politisering (educatie) om oplossingen te zoeken. Oplossingen zijn altijd contextafhankelijk. Dat bevragen in een educatief proces, is interessant en gaat voorbij aan het eerder instrumentele.

Jef Peeters stelt dat er zo een relatie ontstaat naar actie. Het politiseren kan betekenen dat je naar een actie overgaat, waarbij men ook de context kan veranderen. Kinderen kunnen vanuit actie de context van hun school mee vorm geven. Wanneer

ouders betrokken worden, kan tot actie overgegaan worden die de context als dusdanig verandert. In plaats van geïndividualiseerd (eigen individueel gedrag) kan men samen verantwoordelijkheid opnemen om een context zo te wijzigen dat dingen anders gaan gebeuren.

Yvo Peeters vraagt wat het verschil is tussen de educatie van de burger in het algemeen en de educatie van gezagsdragers. Als de burger al overtuigd is van het goede gedrag, dan is voor hem het educatieve proces naar die burger toe beëindigd. Maar het zijn de politieke verantwoordelijken die moeten beslissen om de context te veranderen zodat de burger zijn goede gedrag ook kan uitvoeren. Die beleidsmaker zover krijgen, is ook een vorm van educatie, maar toch van een andere orde dan het educeren van burgers.

Jürgen Loones antwoordt dat zijn voorbeeld niet alleen voor beleidsmakers, maar óók voor hen bestemd is. Mochten de bewoners die het gewenste gedrag niet kunnen stellen, vooraf betrokken geweest zijn tijdens de ontwikkeling van het beleid, dan had het beleid er misschien helemaal anders uit gezien. Daarom herhaalt hij het belang voor de NME-sector (en voor de burger) in het algemeen om in een vroege fase aanwezig te zijn in de transitiearena's opdat er een andersoortig beleid zou ontstaan.

Jef Peeters vindt het belangrijk om te kijken naar het soort acties dat men doet opdat de betrokkenen niet het gevoel van machteloosheid krijgen. Daarom is het belangrijk om samen met kinderen die acties te doen, die niet symbolisch zijn, maar echt verandering kunnen brengen, zodat ze niet ontmoedigd geraken.

Gerd Goris herinnert zich het 4E-model om zaken in verandering te brengen. Ze vraagt zich af in hoeverre dit interessant kan zijn. Ze herinnert zich dat Katrien Van Poeck daarover een artikel geschreven heeft waarin ze uitzocht in welke mate educatie een onderdeel is van de 4^E's.

Paul Stryckers merkt op dat het voorbeeld van huisvuilafval al meerdere malen aan bod gekomen is en wil graag weten hoe conditionerend OVAM tewerk gegaan is om mensen te laten sorteren.

Stefan Van Geenhoven merkt op dat de OVAM de communicatie over het sorteren niet helemaal zelf doet. Dit gebeurt samen met of door organisaties zoals Fost+, Bebat, Vlaco,... De OVAM is een overheidsinstantie die mee sturend is voor het afval- en bodembeleid. Ondertussen wordt het afvalbeleid geïntegreerd in het materialenbeleid. Toen de OVAM begon met de selectieve inzameling wisten zij dat een aantal producten, die in de blauwe zak gestopt moesten worden, op dat moment nog niet recyclebaar waren. Aangezien het om een langetermijnvisie ging, werd ervoor gekozen om het sorteren meteen vanaf het begin goed te doen en de communicatie daarop af te stemmen. Ondertussen zijn er afvalverwerkingstechnieken ontwikkeld die sorteren overbodig zouden kunnen maken. Maar gezien de efficiëntie van het huidige systeem wordt het verder gezet.

Paul Stryckers vindt dat dit illustreert dat we een flexibel gedrag moeten ontwikkelen om in te spelen op nieuwe ontwikkelingen, want de kennis wijzigt nu eenmaal snel. We moeten in staat zijn om nieuwe regels of boodschappen te begrijpen en te aanvaarden in plaats van ontwijkingsmechanismen te ontwikkelen.

5. Beleidsaanbevelingen

Yvo Peeters neemt de opmerking van Jürgen Loones terug op wanneer hij stelt dat de NME-sector onvoldoende vertegenwoordigd is op de plaatsen waar maatschappelijke

veranderingen ontwikkeld worden. Hij vindt dit één van de belangrijkste en meest concrete punten die eerder aan bod kwamen. Hij vraagt zich wel af wat er moet gebeuren om dit te veranderen.

Katrien Van Poeck begrijpt dat Jürgen Loones bedoelt dat er heel veel geleerd wordt door betrokken te zijn bij de totstandkoming van beleid en dat de NME-sector daarom meer vertegenwoordigd moet zijn in die organen waar het beleid gemaakt wordt. Ze vraagt zich evenwel af wie daar dan verondersteld wordt te leren? De mensen die werken in de NME-sector of de mensen uit die transitiearena's?

Jürgen Loones ziet die arena's als een plek om collectief te leren en samen te zoeken naar oplossingen. Je zou dit proces ook kunnen voeren met een groep leerlingen of met een groep uit een wijk. Wat je in die transitiearena's leert, is ook elders toepasbaar. Door aanwezig te zijn in een dergelijke transitiearena zit je al in een andere context die ervoor zorgt dat er andere dingen geleerd zullen worden. Een persoon meer of minder in dat proces zorgt al voor een heel andere uitkomst. Het leren is dus wederzijds en kan door vertaald worden naar wat in de NME-sector gedaan wordt. De opgedane informatie kan dus ook gebruikt worden in het NME-werkveld zelf. Hij vraagt zich hierbij af of het NME-werkveld niet gewoon de straat moet zijn waar we leven in plaats van op school of op andere locaties. Alle mensen in dat proces zullen leren en zullen elementen meenemen naar hun praktijk. Hij vindt het belangrijk dat er concepten en oplossingen bedacht en ontwikkeld worden in een bevoorrechte setting, ook al betreurt hij dat er gewerkt wordt met uitgekozen partners. Hij zou de transitiearena's veeleer toegankelijk maken voor de brede maatschappij om de discussie nog meer open te breken. Heel concreet, is ons energiesysteem niet meer aangepast omdat het een centrale energieopwekking veronderstelt, terwijl elektriciteit meer en meer decentraal wordt opgewekt. Dan wordt gesproken van allerlei soorten systemen zoals slimme meters en *smart grids*, die echter niet aan bod komen in de opleiding van technische scholen waar de toekomstige elektriciens gevormd worden. De ideeën die in die transitiearena's ontwikkeld worden, moeten breder open getrokken worden zodat die leerlingen die er later mee te maken zullen krijgen, er nu al kunnen over discussiëren en mee kunnen bepalen wat er eventueel mee gebeurt. Binnen die context beklemtoont hij ook het belang van technische opleidingen en beroepsopleidingen, voor wie ook in de toekomst een belangrijke rol weggelegd is om die oplossingen te realiseren.

Peter Van Petegem werkte mee aan een visitatie van de opleiding van burgerlijke ingenieurs voor een onderzoek naar de kwaliteit van het onderwijs. Hij kwam tot de vaststelling dat het "*end-of-cycle*"-denken in de opleidingen niet of nauwelijks aan bod komt, ook al worden de ingenieurs van de toekomst daar opgeleid. Toen een lid van de visitatiecommissie dit aanbracht, werd onmiddellijk gesteld dat het "*end-of-cycle*"-denken geïntegreerd zat in meerdere vakken. Dit voorbeeld geeft duidelijk aan dat niet alleen in het technisch, maar ook in het hoger onderwijs nog werk aan de winkel is.

Yvo Peeters vraagt zich af hoe NME vertegenwoordigd kan zijn op de plaatsen waar het beleid in andere domeinen tot stand komt.

Wim Mestdagh denkt dat de NME-sector daarbij kan leren uit het opbouwwerk. In Oostende bv. werden bewoners uit omliggende flatgebouwen betrokken bij de herinrichting van parken of wijken. De opbouwwerkers doen de facto vaak aan NME, want ze betrekken mensen bij de natuur- en milieuproblemen die zich in hun directe omgeving stellen en bij het zoeken naar oplossingen.

Eef Thoen vindt het heel belangrijk om met concrete praktijkvoorbeelden te werken in de overheidscommunicatie. Naast het investeren in voldoende vertegenwoordiging in de overlegfora, moet de NME-sector vooral signalen geven aan het beleid aan de hand van

goede, concrete voorbeelden. Hij ziet een grote kloof tussen wat het beleid "top-down" oplegt in bv. vakoverschrijdende eindtermen en wat er anderzijds in de les-, educatie- of werkpraktijk maar van terecht komt. Hij betwijfelt daarom of de vraag "hoe kunnen we deelnemen aan het beleid" wel de juiste is.

Gerd Gooris merkt daarbij op dat er al redelijk wat kleinschalige praktijkvoorbeelden bestaan. WWF organiseerde vorig jaar nog een soortgelijke klimaatop met jongeren, waarbij de beleidsaanbevelingen overhandigd werden aan Vlaams minister Schauvliege. Ook vanuit MOS liep vorig jaar een petitie die bezorgd werd aan de minister. Het PIME zelf zal een klimaatexpo ontwikkelen, waarbij de minister een oproep zal doen aan de jongeren om deel te nemen aan de expo en beleidsaanbevelingen te overhandigen. Volgens haar bestaan er wel mogelijkheden om vanuit educatie de link te leggen naar het beleid.

Eef Thoen vindt dat de voorbeelden vaak nog geen goede voorbeelden zijn, maar wel uitingen van "good practices". Mislukkingen zijn ook bruikbaar in het werkveld. Het kan interessant zijn om te weten waarom ze gefaald hebben.

Timothy Wyffels betwijfelt of het voorbeeld van de klimaatop voor jongeren, wel een goed voorbeeld is. Het resultaat van de VN-Klimaatop heeft niets opgeleverd. De jongeren krijgen daardoor de indruk dat ze aan iets bijgedragen hebben dat niet werkt.

Wanneer een beleid duurzame ontwikkelingsinitiatieven neemt, ontbreken procestechnieken en -voorbeelden om tot een duurzame samenleving te komen. Leerkrachten weten vaak niet hoe ze een proces op poten moeten zetten of hoe ze moeten samenwerken. Soms heb je goede voorbeelden, waarbij leerkrachten samenzitten, maar dat is dan een individuele keuze.

We vragen ons af hoe we onze klanten kunnen bereiken via NME. De burger moet aangepakt worden, maar in het spanningsveld werkgever-werknemer wordt dit verhaal als onrechtvaardig gevoeld door de werknemer. De werknemer ziet dat zijn werkgever heel veel moeite doet om net buiten dat beleid terecht te komen. Bovendien kost de organisatie van een duurzame democratie veel aan de werknemer (via de personenbelasting), terwijl de werkgever via lobbyisten rechtstreeks naar het Europese beleid trekt om zijn interpretatie van duurzame ontwikkeling te onderhandelen. Meestal haalt de werkgeversvisie het ook. Het contextgebonden aspect, is vaak nog complexer dan we aannemen. Wanneer we al die machtsstructuren moeten uitleggen aan jongeren, bestaat het risico dat ze een groot gevoel van onmacht zullen krijgen.

Katrien Van Poeck vindt deze opmerkingen heel terecht. Enerzijds moeten we opletten dat we niet vervallen in een antagonistisch gesprek, maar anderzijds mag het aanwezige agonisme ook niet dood gezweven worden. Vaak wordt omheen die werkelijkheid gefietst, terwijl dat die ook in rekening gebracht moet worden. Hoe dit moet gebeuren, is vaak onduidelijk. Met beleid kan ook heel veel om zeep geholpen worden. Juist door alles in beleid te gieten, blijft weinig ruimte over om nieuwe dingen uit te proberen. Voor haar is het debat met mensen rond heel concrete kwesties de voornaamste uitdaging. Samenlevingsopbouw vindt ze een goed voorbeeld, omdat de betrokken mensen niet gaan lopen voor de problemen, maar als betrokkenen blijven zoeken tot ze een goede oplossing vinden. In haar onderzoek geeft ze het voorbeeld aan van de toog van het *Uilenkot* in Herzele. De toog is misschien wel het meest interessante educatieve instrument uit de *casestudies*, want die laat ruimte voor opmerkingen die van diep komen. Een ander interessant instrument is de verrekijker. Veel educatief materiaal uit educatieve centra bereikt bijlange niet hetzelfde effect als een eenvoudige verrekijker die het toelaat dingen zelf te ontdekken. Ze pleit er dus voor om het speelveld beleidsmatig niet teveel af te bakken.

Paul Stryckers ziet dit als een pleidooi voor informele educatie en dat een samenleving dit mogelijk moet maken. Hij denkt daarbij concreet aan het Antwerpse initiatief "*Ademloos*".

Katrien Van Poeck waarschuwt ervoor dat wanneer een overheid dergelijke initiatieven probeert mogelijk te maken, het risico bestaat om in een "alsof"-situatie te vervallen. Ze onderzocht het betrekken van jongeren bij de klimaattop en de voorgeschreven brief die ze konden overschrijven. De eerste zinnen van die brief beschreef hoe goed Vlaanderen bezig was om de klimaatdoelstellingen te behalen en riep op om daar in andere landen ook voor te pleiten. In de brief stond wel niet wat er dan wel concreet aan klimaatsopwarming gedaan moest worden.

Wim Mestdagh sluit zich aan bij de interventie van Timothy Wyffels. Het boek "*Sociale Actie*" van Piet Reckman was vroeger een *bestseller*, nu is de inhoud van het boek taboe want het conflictmodel mag niet meer gehanteerd worden. Ook al is dit soms heel leerzaam of soms zelfs de enige manier om resultaat te bekomen. In die zin kunnen we iets leren van nieuwe bewegingen zoals de "*occupy*"-beweging.

De term "sociaal leren" heeft hij nog niet gehoord tijdens het rondetafelgesprek, terwijl dat 15 jaar geleden ook heel erg in was. Destijds heeft hij een twintigtal ecoteams begeleid, die een traject van zes maanden doorliepen over de thema's water, afval, energie... Tijdens en na het proces heeft hij veel gedragsverandering geconstateerd, dat zelfs tot blijvend milieugedrag geleid heeft bij de deelnemende gezinnen. Het was een succesverhaal, maar de drempel was hoog, want een engagement van zes maanden vragen, is niet min. Dergelijke acties komen nu niet meer aan bod, tenzij enkele kleinere *spin-offs* zoals de klimaatwijken.

Peter Van Petegem meldt dat er vrij recent een overzichtsstudie verschenen is over waar "*environmental education*" zich de voorbije vijf jaar op toegespitst heeft. Eén van de thema's die daarbij sterk komt bovendrijven is "*social learning*". In die studie komt ook het gebruik van sociale media aan bod om bepaalde doelgroepen te bereiken, net als de diversiteit in de doelgroepen die we willen bereiken. Hij bezorgt de referentie van die *review*studie aan de PWC NME omdat dit de kwaliteit van de discussie kan versterken.

Jef Peeters verwijst naar zijn oproep naar actie. Actie is een vorm van sociaal leren. Het is mogelijk om strategieën op te zetten om dit op een meer systematische manier te doen, afhankelijk van de context. Het werken met een schooltuin in de lagere school, kan aanleiding geven om veel problemen (bv. voedselkwaliteit, pollutie) bespreekbaar te maken. Met de context kan je veel doen. In gesprekken met Vormingplus blijkt dat mensen naar hen moeten komen, terwijl hij vindt dat het net omgekeerd zou moeten zijn. Het is belangrijk om te onderzoeken hoe mensen kunnen leren in hun eigen context.

Het doet **Paul Stryckers** denken aan het pleidooi van Marc Jans en Danny Wildemeersch toen ze het rapport "*Van overtuigen naar overleggen*" maakten voor de Koning Boudewijnstichting over een andere benadering van NME. Het leren in veranderende contexten betekent naar de mensen toegaan en niet meer naar instituten. Het is een pleidooi voor informeel leren. Hij verwijst naar de formule van het Scholierenparlement. Jongeren moeten zich daarbij vooraf op een bewuste manier voorbereiden, bij elkaar te rade gaan, in discussie treden met elkaar en tot conclusies komen.

Katrien Van Poeck vindt het interessant dat het conflictmodel en sociaal leren net na elkaar vermeld worden. Ze onderzoekt samen met Danny Wildemeersch en Joke

Vandenabeele het sociaal leren binnen NME. De term sociaal leren wordt nog weinig gebruikt vanuit de vaststelling dat dit in de praktijk en soms ook in de theorievorming weinig plaats biedt voor conflict. Waar iemand het probeert om sociaal leren in bepaalde modellen te gieten, vervalt dit snel in steriele praktijken die niet meer de moeilijkheid en tegengestelde meningen aan bod laat komen.

Yvo Peeters stelt dat de beleidsaanbevelingen en instrumenten nauw verbonden zijn met de doelgroepen. Het valt hem op dat de discussie zich voornamelijk op de jeugd en jongeren richt. Hij gaat ervan uit dat NME integraal deel uitmaakt van de eindtermen in het onderwijs. Hij vraagt zich af of er gezien de vergrijzing niet meer nood is aan maatregelen om de oudere generaties te bereiken met NME. De 50+'ers zijn nooit op een gestructureerde manier in contact gekomen met NME zoals de jongere generatie. Maar hoe bereik je die oudere mensen?

Paul Stryckers vat dit samen als een pleidooi om andere sectoren en doelgroepen aan te spreken dan het onderwijs. Hij denkt dat het maatschappelijke middenveld hiervoor geconsulteerd kan worden en in het bijzonder seniorenverenigingen, zoals OKRA of seniorenraden. Het informele leren kan hier opnieuw bij betrokken worden, want de oudere generatie leert vaak via de jongeren juist doordat ze meer tijd vrijmaken om zich met de kleinkinderen bezig te houden. Leren over de generaties is daardoor ook heel belangrijk.

Wim Mestdagh vindt dit een evidentie. Senioren zijn een belangrijke doelgroep. Het is een kwestie van doen in samenwerking met seniorenverenigingen en met individuele burgers. Ondertussen lopen er al een aantal experimenten bv. in de Vlaamse Ardennen. Een Minaraad zou aan de Vlaamse Regering kunnen vragen om dit luik ook mee op te nemen in de opleiding van de latere thuisverzorgers of al wie later met senioren bezig is (bv. bezigheidstherapeuten). Dit kan al dan niet een bijkomende opleiding zijn.

Paul Stryckers beschouwt het op elkaar betrekken van verschillende generaties als een belangrijke sociale doelstelling. Senioren leven globaal gezien milieuvriendelijker dan jonge mensen, maar vooral omdat ze zich geen ander gedrag meer kunnen veroorloven. Veel senioren leven in armoede. Ze nemen bv. het openbaar vervoer, niet omdat ze milieubewust zijn, maar omdat ze geen auto meer kunnen onderhouden.

Leen Van Gijssel pleit ervoor dat beleidsmakers zouden luisteren naar jongeren als die iets komen vertellen. Veel initiatieven (bv. parlementen of fora) betrekken jongeren, maar de ministers lijken hun meningen niet serieus te nemen door enkel *acte de présence* te geven en eventueel hun beleid toe te lichten. Terwijl soms heel goede ideeën voortkomen uit dit soort initiatieven. In het bedrijfsleven wordt wel meer geluisterd naar wat bij jongeren leeft.

Eef Thoen verwijst naar sociaal-artistieke voorbeelden. Vanuit NME kan ook naar cultuureducatie of naar vzw's die zulke projecten opstarten, gekeken worden. Hij vindt het niet zinvol om het beleid enkel op senioren te richten. Bij de sociaal-artistieke wereld bestaat de tendens om vanuit locaties en mensen te vertrekken en daarbij alle generaties te betrekken. Dat vindt hij een mooi voorbeeld van informeel leren. Maar rond het onderwijs hoeft niet heen gegaan te worden, want ook daar gebeurt heel wat. Met de technologische (r)evoluties moet het onderwijs zich heroriënteren, dit biedt allicht ook mogelijkheden.

Katrien Van Poeck formuleert drie concrete ideeën die aansluiten bij het voorgaande. Ten eerste is het moeilijk omgaan met verschillende meningen, wat ook blijkt uit haar onderzoek. Binnen NME bestaat er altijd spanning tussen enerzijds de urgentie en de complexiteit van de problemen en anderzijds het bestaan van verschillende meningen

en de wil om de aanpak democratisch te houden. Het is daarom belangrijk voor de overheid om te voorzien in nascholing en professionalisering van alle betrokkenen in zowel NME-centra als in het onderwijs. Ten tweede vindt ze dat de overheid moet streven naar beleid (bv. subsidiereglement) dat niet alleen op bereik inzet, maar ook op intensiteit. Daarbij vraagt ze ook om ruimte te creëren om te experimenteren, hoewel dit vaak beperkt wordt door de subsidiereggeving. Bij wetenschappelijk onderzoek komt het frequent voor dat de wetenschappers enkel subsidies ontvangen als ze vooraf al kunnen aangeven welke vorm de resultaten van hun onderzoek zullen aannemen. Bij NME-projecten stelt ze een gelijkaardige situatie vast, waarbij vooraf al duidelijke doelstellingen, technieken en evaluatiemethoden opgelijst moeten worden. Verantwoording is goed, zolang het de experimenteerruimte niet fnuikt. Ten derde suggereert ze om het vertrekken vanuit concrete locaties, concrete duurzaamheidskwesities en specifieke actoren te stimuleren (bv. een lokale visser die moeilijkheden ondervindt om zijn hobby op een duurzaam verantwoorde wijze uit te oefenen). Dat staat haaks op een heel planmatig doelgroepenbeleid (bv. senioren), maar biedt ruimte aan authenticiteit.

Jef Peeters vraagt ruimte te laten voor intense natuurervaringen zoals bv. alleen zijn in een bos. Hij suggereert onderzoek te doen naar de inwijdingsrituelen bij natuurvolkeren. Zij brengen intense natuurervaringen in bij het proces van volwassen worden. Maar ook daar weet je niet op voorhand wat eruit komt.

Katrien Van Poeck verwijst daarbij naar een artikel van Sandell & Öhman over het belang van intense natuurervaringen om tot een meer open kijk op de wereld te komen. Daar bestaat dus al onderzoek naar.

Jessica Minten stelt voor om win-winsituaties te stimuleren. De Minaraad zou aan de beleidsmakers kunnen suggereren dat ook het beleid zelf moet kunnen veranderen als bv. nieuwe technologieën nieuwe mogelijkheden creëren. Het beleid zou sneller op de veranderende maatschappij moeten kunnen inspelen. Ze geeft toe dat het niet altijd even duidelijk is hoe dit moet gebeuren. Niettemin kijkt de burger op dat vlak kritisch naar het beleid, want hij verwacht van de overheid dat die zal zeggen wat goed is en wat fout. Ze vindt het fout van de overheid om vast te houden aan foute processen (zoals bij OVAM en het voorbeeld van de blauwe zak). De overheid moet durven veranderen en durven zeggen waarom. Het is een pleidooi voor een minder stug beleid dat dynamisch inspeelt op de realiteit.

Jürgen Loones somt op wat hij naast aandacht voor senioren opgevangen heeft. Ten eerst ging het over beleid en beleidsmakers. We moeten een voet tussen de deur houden als NME-sector daar waar het beleid gemaakt wordt om te vermijden dat de burger het beleid ervaart als iets wat anderen gemaakt hebben in plaats van zelf mee auteur te zijn van het beleid. Ten tweede moeten we naar de mensen zelf gaan i.p.v. naar doelgroepen. Dit sluit aan bij de transitiebeweging. Ten derde voegt hij het slaan van bruggen naar andere vormen van educaties (bv. ontwikkelingseducatie, vredeseducatie, cultuureducatie...) toe aan deze opsomming. Dit sluit aan bij het streven naar win-winsituaties. Volgens hem bepaalt 15% de plaats van waaruit je vertrekt, terwijl 85% overeenkomt met elkaar. Daar doen we te weinig mee. In het begin van het EDO-proces leken de verschillende educatievormen elkaar te vinden, maar hij heeft het gevoel dat die piste terug verlaten wordt en iedereen zich terugtrekt in de eigen niche. Dat lijkt een gemiste kans om tot echte verandering en echt leren te komen. Hij stelt voor dat de NME-sector het voortouw neemt om die bruggen terug te slaan.

Katrien Boeraeve vraagt zich af of er al niet genoeg beleid is en of het niet beter zou zijn om de partners die het beleid moeten uitvoeren samen te brengen? Moeten we

geen beleidsvoerders samenbrengen?

Paul Stryckers rondt het rondetafelgesprek af en bedankt alle deelnemers voor hun inbreng. Hij geeft nog mee dat de PWC NME op 12 november samenkomt om de resultaten van het gesprek te analyseren. Vooraleer het uitgebreide verslag gepubliceerd wordt op de website van de Minaraad (www.minaraad.be), kunnen de deelnemers nog verduidelijkingen of aanvullingen doen op het ontwerpverslag dat ter nalezing rondgestuurd wordt.